

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
MAKTABGACHA VA MAKTAB TA'LIMI VAZIRLIGI

SAMARQAND VILOYATI PEDAGOGLARNI YANGI METODIKALARGA
O'RGATISH MILLIY MARKAZI

"MAKTABGACHA, BOSHLANG'ICH VA MAXSUS TA'LIM
METODIKASI" KAFEDRASI

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI TABIAT BILAN
TANISHTIRISH YO'LLARI**

(Maktabgacha ta'lim tashkiloti tashviyotchilari uchun ushlabiy ko'rsatma)

Samarqand – 2023

**SAMARQAND VILOYATI PEDAGOGLARNI YANGI
METODIKALARGA O'RGATISH MILLIY MARKAZI**

**“MAKTABGACHA, BOSHLANG'ICH VA MAXSUS TA'LIM
METODIKALARI“ KAFEDRASI**

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI TABIAT BILAN
TANISHTIRISH YO'LLARI**

(Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilari
uchun uslubiy ko'rsatma)

Samarqand – 2023

Z.Qarshiyeva – Samarqand VPYMO‘MM Maktabgacha, boshlang‘ich va maxsus ta‘lim kafedrası ‘‘Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish yo‘llari’’ (Maktabgacha ta‘lim tashkiloti tarbiyachilari uchun uslubiy ko‘rsatma), 2023-yil, Samarqand VPYMO‘MM 20 bet.

Taqrizchilar:

D.Fayziyeva Samarqand shahar 121 MTT mudirasi
M.Nigmatova – Samarqand VPYMO‘MM maktabgacha,
boshlang‘ich va maxsus ta‘lim kafedrası o‘qituvchisi

Ushbu uslubiy ko‘rsatma nazariy va amaliy qismlardan iborat bo‘lib, maktabgacha ta‘lim tashkilotlarida maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish yo‘llari samaradorligini oshirishga qaratilgan bo‘lib, maktabgacha ta‘lim tashkilotlari tarbiyachilar uchun mo‘ljallangan.

Uslubiy ko‘rsatma Samarqand viloyati pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi Ilmi-uslubiy kengashining 2023 yil 24-fevral 1-sonli yig‘ilish qarori bilan nashr etishga ruxsat berilgan.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan so'ng o'z milliy qadriyatlarini tiklash yo'lida jamiyat hayotining har bir jabhasida sobitqadamlik bilan ish olib bormoqda. Bolalarni har tomonlama tarbiyalashning asosi ularda ilmiy dunyoqarashni shakllantirishdan iborat. Bu vazifani amalga oshirishda tabiatshunoslikning roli katta. Bolalarni tabiat bilan tanishtirishni bog'cha yoshidan boshlamoq kerak. Shunga ko'ra bolalar Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida murg'ak qalblarga ta'lim-tarbiya berayotgan tarbiyachilarning oldilarida eng muhim vazifalaridan biri ham bolalarning tabiat go'zalliklarini ko'ra bilishi, uni sevishi, tabiatda yuz beradigan voqea-hodisalar haqida to'g'ri tushunchaga ega bo'lishi, qolaversa tabiat yaratgan boyliklardan oqilona foydalanish ruhida tarbiyalashdan iborat bo'lmog'i lozim.

Maktabgacha tarbiya yoshida bolalarni tabiat bilan tanishtirish jarayonida ularga ta'lim-tarbiya berish vazifalarini amalga oshirish, bolalarda tabiat hodisalari, o'simlik, hayvon hamda insonga bo'lgan muhabbat haqidagi tushuncha va tasavvurlarni kengaytirish, oddiy ko'nikmalarini hosil qilish, so'z boyligini oshirish va yangi tushunchalarni hosil qilishdan iborat.

Tabiat — bitmas-tuganmas xazinadir. O'simliklar dunyosi, hayvonot olami yosh qalbning to'g'ri o'sib shakllanishida, tabiatda bo'ladigan voqea-hodisalarning sirasrorini o'rganib voyaga yetishida katta manba bo'lib xizmat qiladi.

Uslubiy ko'rsatma maktabgacha yoshdagi bolalarning har bir yosh bosqichiga xos psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olgan holda ilk yoshdagi kichik guruhdan to maktabgacha tayyorlov guruhi uchun mo'ljallangan bilim va ko'nikmalar hajmini o'z ichiga oladi. Bo'lajak Maktabgacha ta'lim tashkilot tarbiyachilari uchun eng muhimi, ta'lim-tarbiya tizimini tushunib olish, tabiat bilan tanishtirishning shakl, metod va uslublarini, shu bilan birga, bolalarning bilim-faoliyatlariga rahbarlik qilishni o'rganib olishdir.

TABIAT BILAN TANISHTIRISH METODLARI HAQIDA TUSHUNCHA

Pedagogikada metod — pedagog va ta'lim oluvchining (bolaning) ma'lum ta'lim-tarbiyaviy natijasi: bilimlarni egallash, malaka va ko'nikmalarni hosil qilish, qobiliyatlarni o'stirish, axloqiy sifatlar, xulq odatlarni shakllantirishga eri-

shish uchun yo'llangan hamkorlikdagi faoliyati usulidir. Bolalar bog'chasida bolalarni tabiat bilan tanishtirish jarayonida turli metodlardan foydalaniladi. Tabiat bilan tanishtirish metodlari uchta asosiy guruhga bo'linadi: ko'rgazmali metod — kuzatish, rasmlarni ko'rish, diafilm, kinofilm, ekskursiyalar; amaliy metod — o'yin metodi, mehnat, oddiy tajribalar; og'zaki metod — tarbiyachining hikoyasi, badiiy asarlarni o'qish, suhbat. Metodlarni tanlashda tarbiyachi bolalarning yosh xususiyatlari, psixologiyasi, bilimlari, dastur talablari, o'z o'lkasi iqlimining tabiati, pedagogik tamoyillarga moslashadi. Yuqoridagi metodlar bir-biri bilan uzviy bog'liq va bir-birini to'ldiradi.

Kuzatish metodi. Turli yosh guruhlarda bolalarni tabiat bilan tanishtirishda tarbiyachi ko'rgazmali metod — kuzatishdan keng foydalanadi. Kuzatish — tabiat jismlari va hodisalarning tabiiy sharoitlarda maqsadga yo'nalgan va bevosita shu hodisalarning borishiga aralashmagan holda sezgilar bilan qabul qilib olishdir. Kuzatish murakkab bilish faoliyati bo'lib, bunda idrok, tafakkur va nutq ishtirok etib, barqaror diqqat talab etiladi.

Kuzatishlar davomiyligi va xarakteri bo'yicha qisqa muddatli va uzoq muddatli bo'lishi mumkin.

Didaktik vazifalardan kelib chiqqan holda suhbat ikki turga — oldindan o'tkaziladigan *suhbatlar* va yakuniy suhbatlarga bo'linadi. Oldindan o'tkaziladigan suhbatlarni tarbiyachi kuzatishlar, ekskursiyalardan oldin qo'llaydi. Bunday suhbatning maqsadi — bo'lajak kuzatishlar bilan mavjud bilimlar o'rtasida aloqa o'rnatishdir. Yakuniy suhbat o'rganilgan faktlarni tizimlashtirish, mustahkamlash va aniqlashga yo'llanadi.

Suhbat — bu bolalar bilan o'tkazilgan mashg'ulotning yakunidir. Uning samaraliligi bolalarning tayyorgarliklariga bog'liqdir. Shuning uchun tarbiyachi bolalarni kuzatishlar, mehnat faoliyati, o'yinlar, tabiat haqidagi hikoyalar orqali suhbatga tayyorlashi lozim. Bolalarda nima haqida konkret tasavvur bo'lsa, faqat shu mavzu yuzasidan suhbat o'tkazish maqsadga muvofiqdir.

Maktabgacha ta'limda tabiat bilan tanishtirish xilma-xil shakllarda: mashg'ulotlarda, ekskursiyalarda, sayrda, tabiat burchagidagi va yer maydonchasidagi mehnatlarda amalga oshiriladi. Bolalarni tabiat bilan tanishtirish

mashg'ulotlari bilimlarni bolalarning imkoniyati hamda tabiatning xususiyatlarini nazarda tutgan holda shakllantirish imkonini beradi. Tarbiyachi rahbarligida o'tadigan mashg'ulotlarda bolalarda dastur talablariga muvofiq elementar bilimlar shakllanadi, asosiy bilish jarayonlari va bolalarning qobiliyatlari ma'lum bir tartibda rivojlantiriladi. Kundalik hayotda kuzatish, o'yin, mehnat vaqtida bolalarning shaxsiy bilimlari yig'ilib boradi. Mashg'ulotlar ularga aniqlash va tizimlashtirish imkonini beradi. Bolalarni mashg'ulotlarda o'qitish turli metodlarda amalga oshiriladi. Metod mashg'ulot turi, uning asosiy maqsadiga ko'ra tanlanadi. Ekskursiya bolalarni tabiat bilan tanishtiruvchi mashg'ulotlar turidan biridir. U tabiat bilan tanishtirish metodlarining ko'rgazmali metodiga kiradi. Ekskursiya vaqtida bola tabiat hodisalarining mavsumiy o'zgarishlarini tabiiy sharoitda kuzatishi, tabiatning insonning hayot va talablariga muvofiq o'zgarayotganini hamda atrofimizdagi jonli va jonsiz tabiatda yuz berayotgan hodisa va jarayonlar to'g'risida bilimlar to'plashga imkon beradi. Ekskursiya mashg'ulotlarining afzalligi yana shundaki, unda bolalar o'simlik va hayvonlarni ular yashaydigan muhitda ko'rish hamda tabiatda mavjud bo'lgan o'zaro aloqalar haqida dastlabki dunyoqarash, tasavvurlarini, olamni materialistik tushunishni shakllantirish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Ekskursiya mashg'ulot turi sifatida o'rta, katta hamda tayyorlov guruhlarida o'tkaziladi. Har bir ekskursiya uchun barcha bolalar egallashlari shart bo'lgan dastur mazmuni belgilanadi.

Ekskursiya 5 qismdan iborat:

1. Ekskursiyaning nomi.

2. Ekskursiyaning maqsadi.
3. Ekskursiyaga tayyorgarlik.
4. Ekskursiyaning borishi.
5. Ekskursiyani yakunlash.

Tabiatshunoslik ekskursiyalari ma'lum tizimga muvofiq o'tkaziladi. Ularni tabiatda bo'ladigan mavsumiy o'zgarishlarga qarab ayni bir obyektning o'ziga yilning turli fasllarida uyushtirish maqsadga muvofiqdir. Masalan, bahor mavsumida maktabgacha katta yoshdagi bolalar bilan vazifalarni asta-sekin murakkablashtirgan holda istirohat bog'iga 3 marta ekskursiya uyushtirish lozim. Bu ekskursiyadan maqsad — bolalarni bahorgi o'zgarishlar bilan tanishtirish, ularni ko'rish hamda tabiatda sodir bo'layotgan o'zgarishlarning sababini tushunish ko'nikmalarini o'stirishdir. Qishloq xo'jaligi ekskursiyalarini kattalar mehnatining ayrim turlari bilan tanishtirish maqsadida epizodik tarzda o'tkazish lozim. Ekskursiyani uyushtirish guruhdagi mashg'ulotni uyushtirishga qaraganda qiyinroqdir, shuning uchun uning muvaffaqiyatli o'tishi tarbiyachi va bolalarning puxta tayyorlanishlariga bog'liq bo'ladi. Bu ekskursiyadan maqsad — bolalarni bahorgi o'zgarishlar bilan tanishtirish, ularni ko'rish hamda tabiatda sodir bo'layotgan o'zgarishlarning sababini tushunish ko'nikmalarini o'stirishdir. Qishloq xo'jaligi ekskursiyalarini kattalar mehnatining ayrim turlari bilan tanishtirish maqsadida epizodik tarzda o'tkazish lozim. Ekskursiyani uyushtirish guruhdagi mashg'ulotni uyushtirishga qaraganda qiyinroqdir, shuning uchun uning muvaffaqiyatli o'tishi tarbiyachi va bolalarning puxta tayyorlanishlariga bog'liq bo'ladi. Katta guruhda boqqa maqsadli ekskursiya

Bu sayr oltin kuzda, bog'ning mevali va manzarali daraxtlar o'sadigan, ochiq, quyoshli kuz belgilari sezilib turadigan kunda o'tkaziladi. Ekskursiyadan maqsad. Bolalarni kuzning xarakterli belgilari bilan tanishtirish. Bolalarga mevali va manzarali daraxtlar to'g'risida tushuncha berish. Bolalarga mevali va manzarali daraxtlarning nomini aytish, mevali daraxtlarni manzarali daraxtdan farq qilishga o'rgatish, hasharotlar va qushlar hayoti haqidagi bilimlarini aniqlash, bolalarga kuzning belgilarini bildiruvchi so'zlardan foydalanishni

o'rgatish, kuzatishlarga qiziqishlarini orttirish, tabiat go'zalligidan zavqlanish qobiliyatlarini tarbiyalash.

Ekskursiyaga tayyorgarlik. Bolalarga bugun ular kuzda bog' qanday bo'lgani, u yerda qanday daraxtlar o'sishini, daraxtlarning mevalari va barglarini terishlari aytiladi. Barg, urug'larni solish uchun qog'oz xaltachalar tayyorlab qo'yiladi. Ekskursiyaning borishi. Boqqa kirish bilan tarbiyachi A. Bartoning quyidagi she'rini o'qiydi:

Barg to'kilib, to'kilib,
Tushar g'amgin, shitirlab,
Yerni bezab qoplagan,
Sariq, yashil, qizil rang.

Bolalar diqqati mevali va manzarali daraxtlarning kuz faslida go'zal bezanganligiga jalb qilinib, ularni zavqlanishga o'rgatiladi. Tarbiyachi bolalarga o'zlariga tanish mevali daraxtlar — olma, nok, behi, olcha, gilos, olxo'ri, anjir, o'rik va manzarali daraxtlar — chinor, archa, terak, tolni topishni taklif etadi. Bolalar barglarni teradilar, ularni sinchiklab ko'radilar, uning rangi, shakli, katta-kichikligini aytadilar. So'ngra hammalari nok daraxti yoniga keladilar. Tarbiyachi bolalarga nok daraxtining o'ziga xos belgilari bilan tanishtiradi. Bolalar olma barglarini topib, uni shaftoli bargi bilan solishtiradilar, ularning shakli va rangini aniqlaydilar.

Tarbiyachi bolalardan bog'da yana qanday mevali va manzarali daraxtlar borligini so'raydi. Bolalarga bog'dagi tovushlarga diqqat bilan quloq solishlarini taklif etadi. «Nima eshitilyapti?», «Qushlar sayrayaptimi?» degan savollar bilan ularga murojaat qiladi. Uchib o'tayotgan qushlarning nomi aytiladi. Shu bilan birga barglar tagida yashirinib olgan qo'ng'izlarni, kapalaklarni axtarish mumkin. Ekskursiya oxirida bog' go'zalligidan yana bir zavqlanib, kuz haqidagi quyidagi she'rdan parcha o'qish mumkin.

KUZ
Kirib keldi oltin kuz,
Gullar jilosi so'ndi.

Yap-yalang'och butalar,

G'amgin boqadi endi.

Bolalarning o'simliklar to'g'risidagi tasavvurini didaktik o'yinlar orqali mustahkamlash mumkin.

TABIAT BURCHAGIDA O'SIMLIK VA HAYVONLARNI SAQLASH

Tabiat burchagidagi xona o'simliklarini saqlash ularni sug'orish, purkash, yuvish, tuprog'ini yumshatish, almashtirish, bir joydan ikkinchi joyga ko'chirish, oziqlantirish, kesish, ko'paytirish, zararkunandalarga qarshi kurashishdan iboratdir.

Suv quyish. O'simlikka xona haroratidagi suv quyiladi. Vodoprovod suvi tarkibidagi xlorini yo'qotish uchun uni ochiq idishda ushlab turiladi. O'simlik rivojlanayotgan va gullayotgan vaqtda unga xona haroratidan 2°C ortiq bo'lgan suv quyiladi. Agar gultuvak tagida suv yig'ilib qolgan bo'lsa va ikki soat davomida tuvak teshigi orqali shimilib ketmasa, u to'kib tashlanadi.

Purkash. Purkash ko'pgina o'simliklarni parvarish qilishning muhim qismi hisoblanadi. Chunki u o'simlikning suv bilan me'yorida ta'minlanishiga yordam beradi. Purkaganda o'simlik qishda ham xuddi yozdagidek ko'm-ko'k bo'lib

turadi. Iliq suv bilan purkab turilganda o'simlik novdalari va barglari tezroq o'sadi, kurtak chiqaradi.

Yuvish. O'simlikni changdan tozalash uchun iliq suv bilan muntazam yuvib turish lozim. O'simlik dush tagiga yoki tog'oraga qo'yib yuviladi, bunda tuvakdagi tuproq yuvilib ketmasligi uchun uning usti kleyonka bilan yopib qo'yiladi. Tikanli kaktuslarni yuvishdan oldin changlari yumshoq cho'tka bilan tozalanadi. Egilgan bargli o'simliklarni yuvish mumkin emas, ularni changi mayin mo'yqalam bilan tozalanadi. Gultuvaklar yiliga 3–4 marta sovunlab, qaynoq suv bilan qattiq cho'tka yordamida yuviladi.

Yumshatish. Yumshatish — bu suvsiz sug'orishdir. U suv quyilgan kunning ertasiga amalga oshiriladi. O'simlik ildizlariga zarar yetkazmaslik uchun tuvak chetlaridagi tuproq ko'pi bilan 1–1,5 sm chuqurlikda yumshatiladi.

Ko'chirib o'tqazish va ko'chat qilish. Ko'chirib o'tqazish — tuvak torlik qilib qolganda o'simlik ildizini yopishib turgan tuproq bilan birgalikda boshqa tuvakka o'tqazishdir. Tuvak tagiga yangi tuproq solinib, o'rtasiga ko'chat o'tqaziladi.

Bunda qolgan tuproq bo'sh joyga solinadi. Ko'chat qilishda esa o'simlik ildiziga yopishib turgan uyum biroz tozalanadi va eski tuproqning bir qismi olib tashlanadi. Yangi tuvak eskisidan 3–4 sm kattaroq bo'lishi kerak. Ko'chat qilishni bahorda, o'simlik o'sishni boshlamasdan oldin amalga oshirish maqsadga muvofiqdir.

O'g'itlash. O'simliklarning me'yorida oziqlanishlari uchun ularni o'g'itlab borish zarur. Buning uchun bolalar bog'chasi sharoitida mineral o'g'itlardan foydalangan ma'qul. O'simlik ko'chat qilib o'tqazilgandan so'ng o'sa boshlagach yoki ildiz olgach o'g'itlanadi. O'g'itlashdan bir necha soat oldin o'simlikni yaxshilab sug'orish lozim.

Kesish. O'simlikning chiroyli ko'rinishi va sershox bo'lishi uchun uning o'sishini muntazam boshqarib turish lozim. Buta hosil qilish maqsadida, yon shoxchalar o'sishi uchun asosiy shoxning uchi qirqiladi, yon shoxchalar 10–15 sm ga yetganda ularning ham uchi qirqiladi. Kesishda o'tkir pichoqdan foydalanilib, kurtak tepasidan qirqiladi va kesilgan joyga maydalangan ko'mir sepiladi. Yorongul, fuksiya, rozan va shu kabilar kesiladi.

Ko'paytirish. Xona o'simliklarini poya va barg qalamchalari, bachkilari, piyozi, butani bo'lish, parvarish qilish va shu kabilar orqali ko'paytirish mumkin.

Qalamchalar yordamida ko'paytirish. Qalamchalar poya va bargdan bo'lishi mumkin. O'simliklarning ko'pchiligi (radeskatsiya, begoniya, fikus, aukuba, xina, pelargoniya) poya qalamchalaridan ko'payadi, bunda o'sib turgan novdadan 2–3 bo'g'imli novda qirqib olinadi. Pastki kesik shunday bo'g'imning tagida bo'ladi. Qalamcha suvga solib qo'yiladi yoki tuvakka ekiladi, bunda pastki kesik qumga ko'milib turishi kerak. Ekilgan qalamchalar usti oyna bilan yopilib, ularga kuniga 2 marta pulverizator yordamida suv purkab turiladi. Begoniya-reks, sansevyera, uzambarg gunafshasi barg qalamchalaridan ko'payadi. Begoniya-reksning bargi (pastki tomoni) tomirlari tarqalgan joydan lezviya bilan kesiladi va nam qumga o'tqaziladi. Kesilgan joylar qum bilan siqib qo'yiladi.

Piyozdan ko'paytirish. Amarallis, krinum, gemantus, zefirantes piyozdan ko'payadi. Piyoz boshida kurtaklar paydo bo'lib, ulardan piyozchalar o'sib chiqadi. Ko'chat qilinishda ular eski piyozboshdan ehtiyotkorlik bilan ajratilib, tuvakka ekiladi va xuddi piyozbosh singari parvarish qilinadi. Bachkilardan ko'paytirish. Yer ustidan deyarli to'liq shakllangan yosh o'simliklar shaklidagi bachkilarni hosil qiluvchi o'simliklar (toshyorar xlorofitum) juda oson ko'payadi. Bu bachkilar asosiy o'simliklardan qirqib olinib, kichik tuvaklarga o'tqaziladi.

Ildizpoyadan ko'paytirish. Bu usuldan o'simliklarni ko'chat qilib ekishda foydalaniladi. Ildizpoyadagi tuproq silkitib tushiriladi va uni o'tkir pichoq bilan har bir bo'lakda, juda bo'lmaganda 1–2 kurtak yoki nihol va ildiz qoladigan qilib qismlarga ajratiladi. Aspidistra, sansevyera, siđerus ildizpoyadan ko'payadi.

Terrariumda yashovchilarni boqish

Terrarium turlari. Toshbaqa, kaltakesak, baqa, qurbaqalarga mo'ljallangan terrariumlarning tagiga 5–6 sm qalinlikda tuproq va qum solinib, ko'proq qismiga chim o'tqaziladi. 1–2 ta yassi tosh solib qo'yilsa yaxshi bo'ladi. Terrariumdagi «suv havzasi» o'rnini tog'orachadagi suv bajaradi. Agar terrariumda qurbaqa yoki toshbaqa saqlansa, gultuvak parchalaridan uy (yashirinish joylari) yasash lozim. Qishda o'to'lanlardan uzun, ingichka bargli xona o'simliklari, suli, salat barglari qo'yiladi. Tirik tug'iluvchi kaltakesaklar, baqa, qurbaqalarga mo'l-

jallangan terrarium toshbaqalar terrariumiga o'xshash bo'ladi: uning tagiga qum solinadi, usti esa o'rmon yo'sini bilan qoplanadi va 1–2 ta tosh, po'stloqli yo'g'on shox solib qo'yilsa yaxshi bo'ladi. Baqalar uchun tuvak parchalaridanyashirinadigan joy qilinadi. Yo'sin orasiga kichikroq suvhavzasi joylanadi. Qishda aspidistra, plyush, paporotnik o'simliklarini qo'yish maqsadga muvofiqdir. Terrariumga qarash unchalik murakkab emas. Suv vaqti-vaqtida almashtirilib, suv idish muntazam yuvilib turiladi. Bir yilda 2–3marta terrariumni, undagi tuproq-qum ustini, devorlarini tozalab turish kerak. Terrariumdagi o'simliklar xona o'simliklaridek parvarish qilinadi. Terrariumda yashovchilar past haroratda harakatchanligini yo'qotadi va ovqat yemay qo'yadi. Bunday hollarda terrariumni elektr chiroqlari bilan isitish lozim. Jonivorlarni 25—

30°C haroratda nimrang margansovka eritmasida, boshini suvga tiqmay, 20-30-soniya cho‘miltirish maqsadga muvofiqdir. Agar jonli tabiat burchagida qurbaqa, baqalarning yashashi uchun normal sharoit yaratishning iloji bo‘lmasa, hayotini saqlab qolish maqsadida kuzda ularni qo‘yib yuborish kerak. Sudralib yuruvchilar hamda suvda va quruqlikda yashovchilar terrariumda saqlanadi. Tayyor terrariumlardan tashqari turli idishlardan, eski akvariumlardan ham foydalanish mumkin. Ularning ustidan doka yoki mayda metall to‘r qoplash kifoyadir. Terrariumlar hayvonlarning biologik xususiyatlariga moslab tayyorlanadi. Quruqlikda yashovchi toshbaqa. Toshbaqa salat, qoqio‘t barglari, sabzi, sholg‘om, xom kartoshka bo‘laklari bilan boqiladi. U tarvuz po‘sti, pomidor, ba‘zi mevalarni va nonni yaxshi ko‘rib yeydi. Goh-gohida qiyma go‘sht berish kerak. Bu toshbaqa ozuqani quyoshda yaxshi yeydi. Ozuqa yozda har kuni, qishda 1–2 kun oralatib beriladi. Ozuqa suvli bo‘lsa, toshbaqa suv ichmaydi. Botqoq toshbaqasi go‘sht, mayda baliq, chuvalchang, suv shilliq qurti bilan oziqlanadi va ozuqani faqat suvda yeydi. Baqa va qurbaqa tirik ozuqa: hasharotlar, chuvalchanglar, mollyuskalar hamda xom go‘sht bilan boqiladi. Bunda go‘shetni tayoqcha uchiga ilib, qurbaqaning ko‘zi oldida qirmirlatib turish kerak.

MTTDA VA OILADA BOLALARNI XONAKI VA YOVVOYI HAYVONLAR BILAN TANISHTIRISH

Bolalarni hayvonlar bilan tanishtirishda avvalombor ularning kelib chiqishlari haqidagi ma’lumotlardan boshlash ma’qul. Bunda bolalarda hayvonlar, ularning yashash tarzlari haqida tasavvur, umimiy tushunchalar hosil bo‘ladi. Fan-texnika taraqqiy etgan sari kishilarning hayvonot olamiga ta’siri yanada ortib bormoqda. Yerning, o‘rmonlarning o‘rganilishi, shaharlarning paydo bo‘lishi, atmosfera havosining o‘zgarishi bilan yer yuzasi landshaftlari o‘zgarib bormoqda. Bular o‘z navbatida hayvonlarning yashash sharoitini o‘zgartirmoqda. Ayrim hayvonlarning yashash sharoiti o‘zgarib, madaniy landshaftlarga moslashib yashashda davom etmoqda. Masalan: uy sichqoni, dala sichqoni, kulrang kalamush va hokazo. Ayrim turlari moslashmay qirilib ketmoqda. Masalan: dala

sug'uri, cho'l o'rdagi. Insonlar hayvonlarga ham ijobiy, ham salbiy ta'sir ko'rsatadi. Sayyoramizda o'tgan va hozirgi vaqtlarda hayvonot olamida bo'layotgan o'zgarishlarga asosiy sabab quyidagilar:

- hayvonlarning ko'plab ovlanishi;
- hayvonlar yashaydigan muhit sharoitining o'zgarishi, yerlarning o'zlashtirilishi;
- ekologik sharoitdagi hayvonlarning boshqa sharoitdagi joyga olib borilishi.

Tarbiyachi bolalarga uy va yovvoyi hayvonlar haqida ma'lumot berayotganda ularning o'sishi, oziqlanishi, ko'payishi hamda bizga keltiradigan foydasi haqida ma'lumot beradi. Uy hayvonlari va yovvoyi hayvonlar orasidagi farqlar haqida ham tushuncha berib o'tishi kerak. Tarbiyachi bolalarga nima sababdan hayvonlar uy hayvonlari va yovvoyi hayvonlar deb atalishi haqida ham gapirib beradi. Uy hayvonlariga quyon, echki, sigir, ot, eshak, buqa, buzoq, kuchuk, mushuk kiradi.

Yovvoyi hayvonlarga ayiq, bo'ri, tulki, yo'lbars, bug'u, sher, fil, maymun, timsoh, karkidon, jirafa, ilon va hokazolar kiradi.

Uy hayvonlari deb, bizga foyda keltiradigan va bizning xo'jalikda yashab, ko'payadigan hayvonlarga aytiladi. Odam-zod bu hayvonlar haqida qayg'uradi va ularning yashashi uchun qulay sharoit yaratadi. Yovvoyi hayvonlar deb, mustaqil yashaydigan, o'zi ozuqa topib yeydigan va odamlardan biron-bir yordam kutmaydigan hayvonlarga aytiladi. Ular o'z hayotlari uchun o'zlari kurashadilar. Tarbiyachi har bir hayvon bilan tanishtirayotganda ularning bizga keltiradigan foydasi va zarari haqida ma'lumot berishi kerak. Uy hayvonlari bizga ham foyda keltiradi, ham mahsulot beradi. Foyda keltiradiganlari kuchuk va mushuk: kuchuk bizning uyimizni qo'riqlaydi, begonalarni kiritmaydi, mushuk esa sichqon va kalamushlarni yeb, uyni tozalaydi. Mahsulot beradigan uy hayvonlari sigir, qo'y, ot, echki. Bular ham sut, ham go'sht beradilar. Yovvoyi hayvonlar juda keng tarqalgan bo'lib, ularning tabiatdagi o'rni juda kattadir. Yovvoyi hayvonlarni o'rmonlarda, dashtlarda, cho'llarda hamda hayvonot bog'larida uchratish mumkin. Yovvoyi hayvonlarning tabiatda ba'zi turlari sanitariya vazifasini bajaradi. Sanitariya vazifasini bajaradigan bu hayvonlar o'laksaxo'r

hayvonlar bo'lib, ular o'zidan kichgina nozik hamda podadan qolgan hayvonlarni tutib yeydi.

Yovvoyi hayvonlar ikkiga bo'linadi;

– o'txo'r hayvonlar: tog' echkisi, zebra, ohu, qo'y, ho'kiz, maymun, karkidon, jirafa;– yirtqich hayvonlar: go'shtxo'r hayvonlar – bo'ri, tulki, chiyabo'ri, qoplon, sirtlon, sher, yovvoyi cho'chqa, yo'lbars.

«QIZIL KITOB» HAQIDA TUSHUNCHA

Vatanimizda yer va yer usti boyliklari, suv, oʻrmonlar, oʻsimlik va hayvonot dunyosini muhofaza qilish toʻgʻrisida juda koʻp muhim davlat qarorlari qabul qilingan. Ana shunday muhim hujjatlardan biri Oʻzbekiston «Qizil kitobi» hisoblanadi. «Qizil kitob» ayrim viloyatlar, mamlakatlar yoki butun dunyo boʻyicha kelajakda xavf ostida turgan oʻsimlik va hayvonlar haqida maʼlumotlarga ega boʻlgan rasmiy hujjatdir. 1948-yili BMTning YUNESKO tashabbusi bilan tabiatni va tabiiy resurslarni muhofaza qilish xalqaro ittifoqi tuzildi. Ushbu tashkilot tomonidan maxsus komissiya tuzilib, unga yer yuzida yoʻqolib borayotgan noyob oʻsimlik va hayvon turlarini aniqlash hamda ularni saqlash, tiklash dasturini ishlab chiqish topshirildi. 1948—1954-yillarda komissiya yoʻqolish xavfi ostidagi hayvonlar roʻyxatini tuzib chiqdi. Buning uchun maxsus mezonlar ishlab chiqilib u yoki bu turni roʻyxatga olishda ushbu mezonlar asos boʻldi va tabiiy resurslarni muhofaza qilish xalqaro ittifoqi tomonidan maʼqullanib, muhofazaga olish uchun oʻsimlik va hayvon turlarini ayrim turkumlarga ajratgan holda «Qizil kitob» yaratishga asos boʻldi.

1966-yili stol ustida foydalaniladigan yilnoma sifatida rangli birinchi xalqaro «Qizil kitob» nashr qilindi. 1978—1979-yillarda Oʻzbekiston Respublikasi hukumatining davlat qarorlari asosida va Fanlar Akademiyasining ilmiy kengashi tomonidan Oʻzbekiston «Qizil kitobi» taʼsis etildi. 1983-yili nashr qilingan «Qizil kitob»ning birinchi tomida 22 turdagi sutemizuvchilar, 33 ta tur qushlar, 5 ta tur sudralib yuruvchilar, 5 ta tur baliqlar bor. «Qizil kitob»da hayvonlar soni va uning oʻzgarish sabablari, ayrim turlarining ahvoli hamda ularning koʻpayishiga, muhofaza qilish boʻyicha belgilangan hamda moʻljallangan tadbirlarga alohida eʼtibor berilgan. Shuningdek, biotexnik tadbirlar – qoʻriqlanadigan zonalar va qoʻriqxonalar barpo etish, brakonyerlarga qarshi kurashish, kishilarning ekologik bilimini oshirish taklif etilgan. Respublikamiz «Qizil kitobi»ni har 5 yilda yangilab turish koʻzda tutilgan. «Qizil kitob»dagi hayvonot dunyosining nazorati Oʻzbekiston Fanlar akademiyasi zoologiya va parazitologiya instituti zimmasiga yuklatilgan. Hozirgi kunda Oʻzbekiston «Qizil kitobi»ga kiritilgan ayrim turdagi

sutemizuvchilar, qushlar, sudralib yuruvchilar va baliqlar alohida nazoratga olingan. Olimlar ularni chuqurroq o'rganishlari natijasida «Qizil kitob»ning ikkinchi nashriga «qoshiq burun» va «qorabosh qulog'i»ni kiritish tavsiya etilgan. O'zbekiston «Qizil kitobi»da faqat umurtqali hayvonlar haqida ma'lumotlar keltirilgan. Qayta chop etilgan «Qizil kitob»ga umurtqasiz jonivor vakillari ham kiritilsa maqsadga muvofiq bo'lar edi. O'zbekiston «Qizil kitobi»ning ikkinchi tomiga davlat muhofazasiga olingan 163 turdagi yovvoyi o'simliklar kiritilgan va muhofaza qilish xalqaro uyushmasi tomonidan ishlab chiqilgan klassifikatsiyaga binoan 4 ta turkumga bo'lingan:

1. Yo'qolgan turlar.

2. Noyob (ma'lum kichik maydonlarda o'ziga xos sharoitlarda saqlanib qolgan, tez yo'qolib ketishi mumkin bo'lgan va jiddiy nazoratni talab etuvchi turlar).

3. Yo'qolib borayotgan turlar.

4. Kamayib borayotgan turlar.

«Qizil kitob»ning yangi nashrida muhofazaga olingan o'simliklarning 300 ga yaqin turlari, ularning qaysi oilaga mansubligi, qisqacha ta'rifi, tarqalishi haqida ma'lumotlar keltirilgan, sxematik kartada o'sish joyi ifodalangan. Tabiiy sharoitda ko'payish yo'llari va nihoyat, muhofaza qilish chora-tadbirlari haqida ma'lumotlar bayon etilgan. Shunday qilib, «Qizil kitob»ning mohiyati shundaki, tabobat va hayvonot olamining noyob, yo'qolib ketish xavfi ostida turgan turlar haqida ma'lumot beruvchi hujjatdir. Uning maqsadi jamoatchilik va davlat ijroiya muassasalarining tegishli muammolarini yechish va turlar genofondini saqlab qolishga ko'maklashishdan iborat. «Qizil kitob» Vatanimizning o'simlik va hayvonot dunyosini muhofaza qilish borasidagi eng muhim xayrli ishlaridan biri bo'lib hisoblanadi.

XULOSA

Bolani tabiat bilan tanishtirish, uni tabiatni tushunishga o'rgatish, tabiatga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishni tarbiyalash MTTning eng muhim vazifasidir

Maktabgacha yoshdagi bolalarni tabiat bilan tanishtirish jarayonida tabiatga nisbatan ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishni tarkib toptirishga katta e'tibor beriladi. Bolalar tarbiyasida tabiatning ayniqsa o'simliklar bilan, xona o'simliklari bilan tanishtirishning roli kattadir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotining xona o'simliklari va tabiat burchagi bolalarni tabiat bilan tanishtirishga, unga mehr-muhabbat uyg'otishga yordam beradi.

Tarbiyachi bolalarni qiyosiy analiz qilishga, ya'ni tahlil qilishga: o'simliklarni bir biriga solishtirib ko'rib, ular orasidagi o'xshashliklar va farqlarni, umumiylik va tafovutlarni topishga o'rgatib boradi. Xona o'simliklarini ko'zdan kechirish vaqtida gullar bilan barglarning chiroyligiga, guruhdagi o'simliklarga yaxshi qarab, yaxshi parvarishlansa, ularning naqadar go'zal bo'lib o'sishiga bolalarning diqqati qaratiladi.

Xona o'simliklarini parvarishlab borish jarayonida, bolalarda ma'lum mehnat ko'nikmalarini shakllantirib, tabiatga qiziqish uyg'otiladi.

Ishni rejalashtirar ekan, tarbiyachi aniq shart-sharoitlarni: o'z guruhidagi bolalar bilimlari va malakalarining darajasini, tevarak-atrofdagi tabiat xususiyatlarini hisobga olishi shart.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning bir vaqtning o'zida aqliy hamda amaliy harakatlarni farqlay bilishi, kuzatish, mehnat malakalarini egallab olishlari ularning bilimlarni muvaffaqiyatli egallab olishlarining asosiy shartidir. Masalan, bolalarga dala, o'tloqda qanday o'simliklar borligi haqida bilim berish kifoya qilmaydi, bolalarni eng ko'p tarqalgan o'simliklarning xarakterli belgilariga ko'ra farqlash, tanib olishga ham o'rgatish zarur.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI.

1. “Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo‘yiladigan davlat talablari”. T.: 2018
2. “Ilk qadam” maktabgacha ta’lim muassasasining Davlat o‘quv dasturi. T.: 2018.
3. «Maktabgacha ta’lim muassasalarida ekologik ta’lim-tarbiya» bo‘yicha tuzilgan namunaviy dastur va o‘quv qo‘llanma. Tuzuvchi: N.Ravshanova. Ilm-ziyo nashriyoti. Toshkent. 2015.
4. P. Yusupova. «Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarga ekologik tarbiya berish». – T.: «O‘qituvchi» NMIU. Qo‘llanma. 2016.
5. A.S. Markovskaya. «Bolalar bog‘chasida tabiat burchagi» – T.: O‘qituvchi.Qo‘llanma. 2017 .
6. O. Hasanboyeva. H.Jabborova. Z.Nodirova. Tabiat bilan tanishtirish metodikasi. – T.: Cho‘lpon NMIU. Qo‘llanma. 2006.
7. Sh.M. Kamolxo‘jayev. «Tabiatshunoslik asoslari». – T.: «Moliya». Qo‘llanma.2002.

M U N D A R I J A

Kirish	4
Tabiat bilan tanishtirish metodlari haqida tushuncha.....	5
Tabiat burchagida o‘simlik va hayvonlarni saqlash	9
Mttida va oilada bolalarni xonaki va yovvoyi hayvonlar bilan	
Tanishtirish	13
«Qizil kitob» haqida tushuncha	15
Xulosa.....	17
Foydalangan adabiyotlar	18

Qarshiyeva Zulfiya Shukurovna

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARNI TABIAT BILAN
TANISHTIRISH YO‘LLARI**

(Maktabgacha ta’lim tashkiloti tarbiyachilari uchun uslubiy ko‘rsatma)

Muharrir: Farrux Abdullayev

Texnik muharrir: Sherzod Xujakulov

Terishga berildi: 10.05.2023 yil. Bosishga ruxsat etildi: 15.05.2023 yil.

Bichimi 60x84 1/16 , «Times New Roman» garniturasi.

Shartli bosma tabog‘i 1,25. Adadi 30 nusxa. Buyurtma № 01/2023.

Noshirlik litsenziyasi: № 18-4178

Samarqand viloyat pedagoglarni yangi metodikalarga o‘rgatish milliy markazi
bosmaxonasida chop etildi.